

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, FACULTATEA DE LITERE
DEPARTAMENTUL DE LITERATURĂ ROMÂNĂ ȘI TEORIE LITERARĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

O RETORICĂ A VIZUALULUI. SURSELE INTERMEDIALITĂȚII ȘI
STRATEGIILE VIZUALE ALE VERBALULUI

Doctorand ELISABETA AIDA MAXIM (căs. OȘIAN)
COORDONATOR: PROFESOR. DR. MIRCEA MUTHU

2015

Cuprins

Introducere și metode

Partea întâi: Intermedia - mediul - Intermedialitatea: cadru teoretic

- 1.1. Preliminarii
- 1.2. Ut Fluxus intermedia
  - 1.2.1. Manifestele fluxiste și Dadaismul
  - 1.2.2. Futurism/Suprarealism. Re-compuneri
  - 1.2.3. Valențe inter-artistice. Cuvânt și imagine în avangarde
  - 1.2.4. Intermedia. Între atitudine și percepție
- 1.3. Valențe intermediale. Scurt parcurs teoretic
  - 1.3.1. Mediul și aspectele sale globale
  - 1.3.2. Mediul dintre medii
  - 1.3.3. Intermedialitatea: scurt itinerariu teoretic contemporan
  - 1.3.4. Jocul dintre *post* și *inter*
  - 1.3.5. Jocul inter-disciplinar și metamorfozele cunoașterii
  - 1.3.6. Intermedialitatea și spectrul de fuziune dinamică a mediilor
  - 1.3.7. Sisteme intermediale și locuri comune
  - 1.3.8. Remedierea: procesul *dintre* cu potențial intermedial
  - 1.3.9. De la intertext la transpoziție intersemiotică
- 1.4. Concluzia părții întâi

Partea a doua: Ekphrasis – de veghe între medii

- 2.1. *De Paideia*. Ekphrasis și vorbirea despre lume
- 2.2. *Paragoni* și *Ut pictura poesis*
- 2.3. Discursuri despre imagini în spațiul teoretic contemporan
- 2.4. *La mesa in scena*. Studiu de caz intermedial în trei acte:
  - 2.4.1. Regina din Saba îl vizitează pe Regele Solomon
  - 2.4.2. Piero della Francesca pictează *il ciclo affrescato della Santa Croce*
  - 2.4.3. Pacienții din Vila Bruscoli îl citesc pe Herodot
- 2.5. În loc de încheiere. Câteva însemnări despre iconologie
- 2.6. Concluzie generală

Cuvinte cheie: intermedia, fenomen intermedial, intermedialitate, transmedialitate, mediere, remediere, *ekphrasis*, *ars characteristică*, *ut pictura poesis*, descriere literară, fuziune, hibridizare

Abstract

Observat în contextul mai larg al teoriilor mediului, *ekphrasis* devine în ultimii ani un fenomen intermedial. Lucrarea prezentă își propune să abordeze noile terminologii ce ne parvin prin discursul intermedialității cu scopul de a identifica și de a selecta un program pertinent pentru un nou tip de relație între regimul vizualului și cel verbalului și de a formula o serie de premise și argumentări prin care ne dorim o reevaluare a fenomenului descrierii operei de artă într-o instanță de proză postmodernă.

Rezumat

Ekphrasis este în primul rând o practică. O practică de numire, de atribuire de sens, de explicare și interpretare a lumii înconjurătoare manifestată prin obiectele pe care le-am inaugurat noi înșine prin forța creatoare cu care am fost înzestrați. Este în același timp o practică a amintirii, a extragerii din memorie a imaginilor obiectelor care la un moment dat au însemnat ceva pentru noi. Este un exercițiu de formulare, modelare în cuvinte a ceea ce ne parvine din alte sisteme de semne. Dintotdeauna, omul și-a dorit să acumuleze „mai mult” sens și mai multă cunoaștere legată de elementele lumii în care ființează, pentru ca mai apoi să modeleze materialitatea acestei lumi în ale obiecte ce necesită din nou investigare și acumulare de sens. Din acest motiv, *ekphrasis* este și un simptom al nevoii de înțelegere, de reluare de conținuturi dintr-un sistem și transferare în alt sistem, pentru a le atribui alte sensuri, într-o dinamică aparte. De-a lungul timpului am recurs la rostirea în afară (*ekphrasein*) determinând prin atenția acordată obiectului o evoluție a acestuia din pur obiect în obiect de artă. Ne-am orientat în același timp privirea în sus, înspre univers, sursă de viață, sursă a tuturor fenomenelor pe care le-am experimentat pe pământ. În esență, *ekphrasis* este o practică de creație (marcată mai întâi de oralitatea limbajului),

care conduce, după cum am încercat să demonstrăm în cercetarea de față, la noi conținuturi, pornind dinspre imaginea obiectului.

Acestea sunt câteva dintre premisele de la care pornim într-o examinare a noțiunii preluate din retorica antică prin prisma noilor paradigme ale intermedialității. Lucrarea prezentă este gândită în structura a două părți dintre care prima urmărește evoluția conceptului de *intermedia* și convergența anumitor elemente introduse de ideologia Fluxus în practicile intermediale contemporane, o analiză descriptiv-comparativă a definițiilor mediului și a intermedialității de la general la particular. A doua parte este rezervată ekphrasis-ului și avatarurilor sale istorice și culminează cu o analiză detaliată a fenomenului ekphrastic din romanul postmodern *Pacientul englez* (Michael Ondaatje, 1992)

Să observăm la acest moment o derulare a părților tezei și câteva remarci despre metodele abordate pentru a oferi o ordine succintă a capitolelor. Partea întâi se prezintă pe structura unei lecturi transmediale, unde prin transmedial înțelegem „[...] apariția transversală unui anumit motiv, a unei anumite estetici sau al unui anumit discurs într-o varietate de medii”¹. De aici sub titulatura de mediu înțelegem în sensul larg atât mediile tehnice ale cărților, volumelor de artă, filmelor documentare prin care ne-a parvenit informația, cât și mediile culturale, instituțiile, grupările și curentele ideologice la nivelul cărora la un moment dat cuplul verbal-vizual a suferit anumite transformări. Odată recuperate prin dinamica transmedială, aspectele ce țin de traversarea granițelor dintre mediile artistice vor converge pentru a defini noua intermedialitate. Astfel, motivele și discursurile urmărite în capitolul *Ut Fluxus Intermedia* țin mai întâi de asimilările de influențe dadaiste și suprarealiste în corpul ideologic al grupării Fluxus (anii 60-70).

În continuare ne-a preocupat selecția elementelor care au configurat preistoria culturală spirituală a fluxiștilor și care au condus la geneza tabloului *intermedia* ce fuzionează formele artistice noi (Fluxus objects, visual novels, poezia visiva ș.a.) cu artele noi (Science art, Conceptual art, Mail art ș.a.). Motivul *fluxului* care legitimează aici o mixare și o combinatorică aparte de elemente compozite ne-a interesat în mod special datorită tendințelor de a eluda limitele dintre medii. Aceste tendințe ilustrate

---

¹ “[...] the appearance of a certain motif, aesthetic, or discourse across a variety of different media.” Irina Rajewski, “Intermediality, Intertextuality and Remediation. A Literary Perspective on Intermediality” (pp. 43-64), în *Intermedialités*, no. 6, 2005, p. 46

printr-o serie de exemple reprezintă și motivul general urmărit în corpul textelor menționate în cercetare. Vom selecta cu precădere din discursul avangardelor care au influențat ideologia grupării elementele unor arte în conjuncție care au depășit imitația precum calitățile orfice propuse de Guillaume Apollinaire, mixarea mediilor tehnice în noile obiecte de artă și depășirea spațiului muzeal, întoarcerea artistului între mediile simple ale vieții de zi cu zi care pot constitui de această dată pretexte pentru creație. Dinspre futurism vom sorta elementele reluate de gruparea din anii 60 observând din nou o dinamică a simultaneității mediilor și o reactualizare a distrugerii sintaxei vizată de F. T. Marinetti prin relațiile inter-schimbabile dintre om și aparat. Și de aici, după cum vom vedea, va transpărea o estetică a inter-mediilor și a depășirii limitelor dintre artele vizuale și verbale. În general, capitolul observă jocul influențelor recompuse în ideologia Fluxus și combinațiile cuvânt-imagine care sunt investite cu o energie anume la intersecția dintre medii.

Capitolul al doilea al părții întâi va cartografia întâi teritoriul mediului așa cum apare el în teoriile comunicării trasând de la general la particular o genealogie succintă ce își propune să evidențieze caracterul hibrid al acestuia încă din stadiile sale primare. Punctul de pornire va fi reprezentat de Marshall McLuhan și distincția dintre mediul-mesaj și mediul-canal cu o evidențiere a mutațiilor conceptuale care au condus la suprapunerea mediilor tehnice cu cele semiotice. *Mediul este mesajul*, după cum vom încerca să demonstrăm, a stat la baza teoriilor intermedialității. Vom traversa mai apoi câteva instanțe ale teoriilor comunicării unde vom sublinia mediile interactive pe fundalul noilor tehnologii. Aici procesul istoric definit de convergența mediilor va fi tratat din perspectiva mediilor tehnice și a mutațiilor suferite de acestea ce trec de la instanțele monomediale la cele plurimediale, multimediale și intermediale. Totodată vom atinge aici și problemele fuziunii și hibridizării mediilor în timp și fenomenele care susțin implicarea relațiilor sociale în modificarea structurii mediului. Prin *mediul dintre medii* intenționăm să conturăm o definiție a acestuia în intermedialitate. Aici va converge către cel al producției artistice și al spațiului *inter* unde își recuperează o formulă pe care teoreticienii contemporani o consideră dificil de precizat. Procesul medierii contribuie direct la formarea legăturilor dintre instanțele anacronice de semnificare poetică, iar noi îl vom coagula în final în special în zona literaturii și a artelor, zonă în care aspectele definiției vor fi extensiile spațial-temporale ale acestuia, varietatea de coduri întrebuințate și rolul cultural pe care îl primește în timp.

În momentul în care va apărea *intermedialitatea*, aceasta poate fi deja surprinsă din formulele Fluxus și *intermedia*, din modificările suferite de mediu în perioada de insurgență a tehnologiilor și de aspectele tehnice și semiotice în fuziune care au redefinit unitatea sa fundamentală în contextul ultimilor douăzeci și cinci de ani. *Jocul dintre post și inter* vine să completeze aspectele din teoriile comunicării cu aceeași lectură transmedială ce urmărește de data aceasta *influențele* conceptuale ale postmodernismului. Aici vom sublinia alianțele *inter* din spațiul ideologic care s-a desfășurat în paralel cu primele încercări de abordare intermedială. Temele mari din cinematografie, literatură și alte arte încearcă să surprindă global o imagine umană de ansamblu, făcând de data aceasta apel la diferențe nu la similitudini. Granițele de orice tip sunt traversate și chiar descompuse și recompuse pentru a face loc *zonelor inter* discutate de Linda Hutcheon.

Următoarea formulă *inter* pe care dorim să ne concentrăm atenția vine dinspre structurile inter-disciplinare promovate tot în perioada anilor 60 până în anii 90. Din lexiconul acestor fuziuni disciplinare pe care le vom considera ca simptom și anticipare a intermedialității s-au transferat în sistemele acesteia prefixările de *multi*, *trans*, *pluri* împreună cu critica la adresa diletantismului. Intermedialitatea concretă va apărea pe fundalul acestor alianțe *inter* descoperite în postmodernism și interdisciplinaritate. Din acest moment, propunând metafora spectrului de lumină newtonian vom încerca să surprindem mai întâi o intermedialitate generică, să oferim câteva teorii ce s-au asamblat în jurul acesteia dinspre domenii diferite, fără a avea pretenția de exhaustivitate și mai ales din dorința de a evita diletantismul. Utilizând mai apoi lumina acesteia vom încerca să difuzăm materialul intermedialității literare cu focus restrâns pe noțiunea de *ekphrasis*, pentru ca în final să experimentăm direct aplicația noțiunii într-o instanță literară contemporană concretă.

În definirea intermedialității vom recurge doar la câteva dintre textele consacrate în literatura de gen care vin dinspre filiera germană, canadiană și scandinavă. La începutul anilor 90, când noțiunea apărea pentru prima dată în sfera literaturii comparate în Germania, majoritatea teoriilor o tratau local și doar în limba germană. Pe parcursul ultimilor douăzeci de ani, toate aceste teorii au fost preluate și completate, noțiunea s-a globalizat și cele mai importante demersuri teoretice din direcția lui Jürgen Müller, Werner Wolf, Irina Rajewski, Lars Elleström ș.a. sunt traduse în limba engleză și publicate la edituri internaționale. Filiera canadiană vine prin contribuția lui Eric Méchoulan să confere o poziție trans-culturală

intermedialității și să îi verifice potențialul din această direcție. Intermedialitatea va fi definită și prin resursele *modului* și *modalității* preluate din noua gramatică vizuală a lui Gunther Kress și Theo van Leeuwen.

Nu putem trage concluziile primei părți a acestei lucrări fără să discutăm câteva probleme legate de un glosar de termeni noi (selectivi) din noul lexicon intermedial și să oferim o interpretare a conceptului de re-mediere introdus de Jay David Bolter și Richard Grusin, concept care va intra în demonstrația noastră ce vizează stabilirea unui *intermediu* la intersecția dintre verbal și vizual. Capitolul final *De la intertext la transpoziție intersemiotică* se va dori o abordare critică și obiectivă a dialogismului bakhtinian trecut prin filtrul intertextualității Juliei Kristeva și prin nuanțele de transpoziție intersemiotică ale lui Claus Clüver cu scopul concret de a demonstra că intermedialitatea în sens restrâns (ekphrasis) pe care o verificăm în paginile acestei cercetări împrumută trăsăturile hibridizării pe filiera dialogismului, dar nu se poate revendica ca structură intertextuală așa cum susține Peter Wagner. Aici vom introduce și două sintagme: fuziune primară intermedială și fuziune secundară intermedială prin care dorim să numim două ekphraze ce au ca obiect același artefact, dar care ne parvin în succesiune, una vorbind despre și explicând-o pe cealaltă. Prima parte are așadar o structură convergentă ce adună aspecte de alianțe *inter* pentru a coagula o formulă logică de definiție restrânsă a ekphrasis-ului ca fenomen intermedial.

Partea a doua a lucrării va lua în considerare „marea narațiune” a schimbărilor dintre medii și va dispune de o altă metodă de cercetare și anume de metoda intermedială așa cum apare ea în discursul lui Juha Herkman din *Intermediality as a Theory and Methodology*. Aici intermedialitatea ca metodologie implică o abordare care nu se concentrează pe o singură instanță a unui singur mediu (aici verbal sau vizual), ci pe inter-relaționarea² dintre ele. Astfel, în momentul în care vom vorbi despre ekphrasis ca și noțiune tratată printr-un demers istoric, cultural și literar, nu îl vom mai aborda așa cum a fost tradițional surprins în studiile de ekphrastică – mediul verbal și cel vizual analizate separat, cu referire la reprezentare și mimesis în semiozele imaginii și stilistică la nivelul descrierii literare -, ci îl vom trata integral ca

---

² Vezi Juha Herkman, “Introduction” (pp. 10-28) în Juha Herkman, Taisto Hujanen și Paavo Oionen (Eds.), *Intermediality and Media Change*, Tampere, Tampere University Press, 2012, pp. 19-20

un complex vizual-verbal ce fuzionează într-un nou mediu. Întregul discurs se va concentra pe valoarea sa coagulată și va propune o formulă nouă de abordare. Mediile își vor defini așadar reciproc identitatea. Premisa de bază a acestei metode formulează necesitatea examinării unei istorii a metamorfozelor care s-au petrecut *în calitatea lor de relații intermediale* unde nu mai putem vorbi despre un singur aspect medial singular.

Partea a doua este consacrată ekphrasis-ului și pornește din antichitatea greacă, la fel ca orice istorie care își propune să alinieze noțiunea la o cronologie anumită, dar de data acesta perspectiva propusă de noi este intermedială. Vedem în *ekphrasis* la început o practică a progymnasmatorilor ce vizează o vorbire despre lume, despre obiectele înconjurătoare, despre idei și fenomene. *Paideia* vine să ancoreze această practică în agora grecească unde vom analiza ce se întâmplă din punct de vedere al cuvintelor difuzate oral și al artelor vremii ce înconjurau vorbitorul. Ceea ce era vizibil furniza în *vorbirii în afară* obiectul de referință. *Paideia* și retorica reprezintă cele două scene pe care s-a organizat inițial discursul ekphrastic condiționat de regulile progymnasmatorilor și de ideile transferate din dialogurile platoniciene și Poetica aristotelică.

Paragoni și ut pictura poesis verifică formarea discursului ekphrastic despre artefacte și relațiile variate dintre artiștii literelor și cei ai culorilor. Capitolul este dispus din nou la un interval ce surprinde ambele instanțe vizual-verbal dintr-o dată, oferind un tablou ce îl surprinde pe Horațiu ca unificator al celor două medii și pe Leonardo da Vinci cu formula sa de *paragone*. Capitolul va oferi și exemple care se doresc ilustrative și va converge până la momentul G. E. Lessing evidențiind fenomenele intermediale tehnice descrise de *ars characteristică*.

Spațiul teoretic contemporan ia în considerare doar elementele de definiție a noțiunii din retorică fără a-și propune să fie exhaustiv. După cum am menționat cu variate ocazii în cercetarea de față, majoritatea literaturii de gen are ca eveniment central *ekphrasis*-ul în genul liric, întrucât aici s-a constituit un așa-zis gen ekphrastic. Având în vedere că noi nu ne propunem o analiză a noțiunii din acest unghi, definițiile alese vor ilustra aspectele de *enargeia* ce transferă în noul fenomen intermedial forța imaginației și puterea limbajului de a evoca obiectul pe filiera lui Murray Krieger și alte câteva accepțiuni care, în opinia noastră, au prevestit inserția noțiunii în intermedialitate.

Studiul de caz intermedial în trei episoade este de fapt pretextul argumentării noastre ce se va constitui în baza unei serii de premise și demonstrații care vor converge către concluzia că *ekphrasis* se stabilește ca mediu de sine stătător la intersecția dintre verbal și vizual. Aici ne propunem din nou, prin metoda intermedială, să vedem imaginea frescei lui Piero della Francesca – Legenda Adevăratei Cruci din Cappella Maggiore în San Francesco, Arezzo – în continuitatea sa de la momentul formării legendei reginei din Saba, prin transmisiunea acesteia în vizualul tablourilor, frescelor, filmelor și posterelor, hibridizarea ei prin mediile tehnice și modificările suferite la palierele semiozelor verbale/vizuale, până la momentul în care apare în organismul romanului lui Michael Ondaatje, *Pacientul englez*. Discursul acestui capitol va urmări probleme de reprezentare, de istorie și receptare a legendei, de reformulare în mediile mixte ale frescei renascentiste și mediile hibride ale romanului postmodern. Cercetarea se focalizează, așadar, pe conceptul de intermedialitate văzut ca: metodologie, fenomen și teorie a noilor medii cu geneza în științele umaniste, dar care își are locul potrivit, după spusele lui Claus Clüver, în teoriile comunicării.

Bibliografie selectivă (intermedialitate și ekphrasis)

- BOLTER, Jay, Grusin, Richard, *Remediation: understanding new media*, Cambridge, MA, MIT Press, 1999, 295 p.
- CHEEKE, Stephen, *Writing for Art. The Aesthetics of Ekphrasis*, Manchester and New York, Manchester University Press, 2008, 203 p.
- CISNEROS, James, “Intermediality, Ekphrasis and Institution”, în Leena Eillitta, Liliane Louvel, Sabine Kim (Eds.) *Intermedial Arts: Disrupting, Remembering and Transforming Media*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2012, pp. 194-211
- CLÜVER, Claus, “Intermediality and Interarts Studies”, în Jens Arvidson, Mikael Askander, Jorgen Bruhn and Heidrun Führer (eds.), *Changing Borders: Contemporary Positions in Intermediality*, Lund: Intermedia Studies Press, Lund University, 2008, pp.19–37
- CLÜVER, Claus, Watson, Burton, “On Intersemiotic Transposition”, în *Poetics Today*, vol 10, no. 1, Art and Literature, spring 1989, publicat de Duke University Press, pp. 55-90

- ELLESTRÖM, Lars (Ed.), *Media Borders, Multimodality and Intermediality*, Palgrave MacMillan, 2010, 270 p.
- GLASER Stephanie A. (Ed.) *Media Inter Media. Essays in Honor of Claus Clüver*, (Studies in Intermediality 3), Amsterdam, New York, Rodopi, 2009, 572 p.
- HEFFERNAN, James A. W., “The Temporalization of Space in Wordsworth, Turner and Constable” (pp. 63-77), în James A. W. Heffernan (Ed.) *Space, Time, Image, Sign. Essays on Literature and the Visual Arts*, New York, Bern, Frankfurt am Main, Paris, Peter Lang Publishing, 1987, 124 p.
- HEFFERNAN, James A. W., *Museum of Words. The Poetics of Ekphrasis from Homer to Ashbery*, Chicago, The University of Chicago Press, 1993, 249 p.
- HERKMAN, Juha, Taisto Hujanen, Paavo Oinonen (eds.), *Intermediality and Media Change*, Tampere University Press, 2012, 304 p.
- HIGGINS, Dick, *Horizons. The Poetics and Theory of the Intermedia*, Carbondale, Southern Illinois University Press, 1984, 146 p.
- HOLLANDER, John, “The Poetics of Ekphrasis”, în *Word&Image. A Journal of Verbal/Visual Enquiry*, London, Taylor and Francis Ltd vol 4, no. 1-4, January-December, 1988, pp. 209-219
- KRESS, Gunther, *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*, London and New York, Routledge Taylor and Francis Group, 2010, 212 p.
- KRESS, Gunther, Van Leeuwen, Theo, *Reading Images. The Grammar of Visual Design*, (second edition), London and New York, Routledge Taylor and Francis Group, 1996, 288 p.
- KRIEGER, Murray, *Ekphrasis. The Illusion of the Natural Sign*, Baltimore; Johns Hopkins University Press, 1992, 292 p.
- LEHTONEN, Mikko, “Media: One or Many?” în Juha Herkman, Taisto Hujanen, Paavo Oinonen (eds.), *Intermediality and Media Change*, Tampere University Press, 2012, pp. 31
- LEHTONEN, Mikko, “History of Intermediality”, în *Intermediality and Media Change*, Tampere University Press, 2012, pp. 15-22
- LOUVEL, Liliane, *L'œil du texte. Texte et images dans la littérature de langue anglaise*, Toulouse, Presses universitaires du Mirail, 1998, 386 p.

- LOUVEL, Liliane, *Le Tiers Pictural. Pour une critique intermediale*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2010, 291 p.
- MARINIELLO, Silvestra, *Commencements*, în *Intermedialités*, n° 1, 2003, p. 47-62
- MCLUHAN, Marshall, *Understanding Media. The Extensions of Man*, New York; Toronto, McGraw-Hill, 1964, 359 p.
- MÜLLER, Jürgen E. (Ed.) *Media Encounters and Media Theories*, Münster: Nodus, 2008, 325 p.
- ONDAATJE, Michael, *The English Patient*, Toronto, Vintage Books Canada Edition, 1993, 301 p.
- OOSTERLING, Henk, “Sens(a)ble Intermediality and Interesse: Towards an Ontology of the In-between”, în *Intermedialités*, n°. 1, 2003, pp. 29-46
- OOSTERLING, Henk, Plonowska Ziarek, Ewa, “Introduction to the Second Part”, în Henk Oosterling, Ewa Plonowska Ziarek (Eds.), *Intermedialities, Philosophies, Arts, Politics*, Lanham, Md., Lexington Books, 2011, pp. 67
- RAJEWSKI, Irina, “Intermediality, Intertextuality and Remediation. A Literary Perspective on Intermediality”, în *Intermedialités*, n° 6, 2005, pp. 43-64
- RAJEWSKI, Irina, “Border Talks: The Problematic Status of Media Borders in the Current Debate about Intermediality”, în volumul Lars Elleström (Ed.), *Media Borders, Multimodality and Intermediality*, Palgrave MacMillan, 2010, pp. 51-68
- RYAN Marie-Laure and Jan-Noël Thon (eds.), *Storyworlds across Media. Toward a Media-Conscious Narratology*, Lincoln, University of Nebraska Press, 2014, 380 p.
- RYAN, Marie-Laure, “Media and Narrative”, în David Herman, Manfred Jahn și Marie-Laure Ryan (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, London and New York, Routledge Taylor and Francis Group, 2005, pp. 288-292
- SCHRÖTER, Jens, “Discourses and Models of Intermediality ” , în *CLC Web Comparative Literature and Culture*, Purdue University Press, vol. 13, issue 3, 2011
- SCHRÖTER, Jens, “Four Models of intermediality” în Bernd Herzogenrath (Ed.), *Travels in Intermediality*, Hanover – New Hampshire, Dartmouth College Press, 2012, pp. 15-36
- WAGNER, Peter, “Introduction: Ekphrasis, Iconotexts, and Intermediality – the State(s) of the Art(s)”, în Peter Wagner (Ed.) *Icons-Texts-Iconotexts. Essays on Ekphrasis and Intermediality*, Berlin, New York, W. de Gruyter, 1996, 406 p.

- WEBB, Ruth, *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Farnham (England), Burlington (VT), Ashgate, 2009, 238 p.
- WOLF, Werner, "Description as a Transmedial Mode of Representation", în volumul Werner Wolf, Walter Bernhart (Eds.), *Studies in Intermediality 2, Description in Literature and Other Media*, Amsterdam, New York, Rodopi, 2007, pp. 3-87
- WOLF, Werner, "Intermediality", în David Herman, Manfred Jahn, Marie-Laure Ryan (eds.), *The Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London, Routledge, 2005, pp.252-256
- WOLF, Werner, *The Musicalisation of Fiction. A Study in the Theory and History of Intermediality*, Amsterdam-Atlanta, Rodopi, 1999, 272 p.
- WOLF, Werner, *The Relevance of Mediality and Intermediality in Academic Studies of English Literature*, în Martin Heusser, Andreas Fischer, Andreas H. Jucker (Eds.) *Mediality/Intermediality*, Tübingen, Gunter Warr Verlag, 2008, pp. 15-43